

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Сліпенчук Віта Олександрівна,
здобувач кафедри філософії,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків

УДК 340.12:37.015.311

ФОРМУВАННЯ ІДЕАЛУ ПРАВОВОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто філософсько-правові концепції російського лібералізму кінця XIX – початку XX ст. щодо формування ідеалу правової особистості. Доведено доцільність на основі цих концепцій переосмислення шляхів подальшого розвитку українського суспільства та його ціннісних підстав.

Ключові слова: лібералізм; правова держава; правовий соціалізм; правовий ідеал; правова особистість; права людини; свобода особистості.

Сліпенчук В. А., соискатель кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.

Формирование идеала правовой личности

В статье рассмотрены философско-правовые концепции российского либерализма конца XIX – начала XX в. по формированию идеала правовой личности. Доказана целесообразность на основе этих концепций переосмысления путей дальнейшего развития украинского общества и его ценностных оснований.

Ключевые слова: либерализм; правовое государство; правовой социализм; правовой идеал; правовая личность; права человека; свобода личности.

Постановка проблеми. У процесі трансформації українського суспільства на шляху засвоєння та реалізації базових європейських цінностей, таких як права людини, демократія та верховенство права, значною мірою зростає роль особистості, яка поважає гідність інших людей, їх вільне волевиявлення та право у його багатогранних проявах. Звісно, це ідеал, до якого слід прагнути, але який ще не отримав належного вияву як у свідомості людей, так і у їх практиці. Оскільки такий ідеал нерозривно пов'язує право і особистість, робить

можливим функціонування права завдяки особливим якостям останньої, то його можна визначити як ідеал правової особистості. Саме формування та реалізація такого ідеалу є *актуальним* практичним завданням нашого суспільства й потребує всебічного теоретичного осмислення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що деякі філософські аспекти проблеми змісту поняття правової особистості та її формування розкриваються у працях українського дослідника у галузі філософії права С. І. Максимова [7-8]. Проте будь-які дослідження спираються на певну культурно-світоглядну традицію. Так, польсько-американський учений Анджей Валицький звертає увагу на світоглядно-методологічний потенціал ліберальної філософії права кінця XIX – початку XX ст. у Російській імперії, реалізувати який, на жаль, не вдалося в силу насильницького переривання цієї традиції більшовиками [1]. Особливу значимість у цьому питанні мають дослідження філософів права того періоду: українця за походженням та світоглядом Богдана Кістяківського [4–6] та одного із авторів Загальної декларації прав людини Сергія Гессена [2].

Насамперед слід зауважити, що Б. О. Кістяківський у відомій праці «На захист права» з жалем констатував нерозуміння російською інтелігенцією значення правових норм для суспільного життя, хоча, як відомо, основу правопорядку становить свобода особистості і її недоторканність. Духовні вожді того часу проявляли байдужість, або повністю ігнорували правові інтереси особи чи навіть вороже до них ставились. «Наша суспільна свідомість ніколи не висувала ідеалу правової особистості. Обидва боки цього ідеалу – особистості, дисциплінованої правом і стійким правопорядком, і особистості, яка володіє всіма правами і вільно користується ними, чужі свідомості нашої інтелігенції» [4, с. 150]. Але у межах традиції ліберальної думки все ж можна виявити тенденцію до формування цього поняття.

Метою статті є аналіз та систематизація філософських поглядів на проблему формування ідеалу правової особистості в російській філософії права кінця XIX ст. початку XX ст. Саме в цей період у філософії і правознавстві утверджується висновок, що існування й розвиток правової держави має спиратися на правову особистість.

Вклад основного матеріалу. Як відомо, лібералізм є динамічною системою, яка реагує на зміни в суспільному житті і трансформується відповідно до нової дійсності. Ліберальні концепції мислителів того часу дають нам можливість стверджувати, що саме свобода, рівність і права людини виступають підставою формування й розвитку ідеалу правової особистості, є непорушною умовою індивідуального людського існування, закладаючи ціннісні установки і орієнтири в правовій свідомості людини, а також сприяють визнанню особистістю права як основного регулятора суспільних відносин.

Історичний *розвиток лібералізму* в Російській імперії можна умовно поділити на три періоди. *I період* «урядовий» (період правління Олександра I), якому характерний ліберально-просвітницький зміст, що зумовив

опозиційний рух декабристів (концептуальні основи закладені М. М. Сперанським). *II період* «охоронний» (початок 90-х рр. XIX ст.). Лібералізм цього періоду заснований на визнанні абсолютних цінностей особистості (концептуальні основи розроблялись Б. М. Чичеріним та П. Б. Струве). *III період* «новий» лібералізм (початок XX ст.), який доповнює ідеї російського класичного лібералізму новими міркуваннями. За Гессеном, вони полягали у: 1) роз'ясненні основних прав особистості; 2) тлумаченні принципу рівності; 3) відмові від монопольної власності [Див.: 11, с. 137].

Яскравим представником «охоронного» етапу був професор Московського університету *Борис Чичерін*. Він вважав, що свобода передбачає ставлення до людини як до метафізичної істоти, пов'язаної з божественним Абсолютом [Див.: 1, с. 165]; свобода – це вроджена людська здатність до володіння правами [Там само, с. 173]. Свобода є сутністю людини, яка поділяється на моральність (внутрішня свобода) і право (свобода зовнішня). За відсутності морального закону не може існувати свобода волі.

Концепція Чичеріна будувалася на особистості, яка є визначальним початком суспільних відносин, наділена розумом, свободами і правами. Реформатор стверджував, що саме особистість здатна реалізовувати власні здібності, увійшовши в колективний союз (суспільство). А право – це невід'ємний атрибут суспільства. У ролі законної свободи людини виступає суб'єктивне право у вигляді дії чи вимоги, а в ролі закону (який визначає свободу й її характер) – об'єктивне право. Обидва ці поняття пов'язані між собою, оскільки свобода виражається через закон, головною метою якого є повне визнання свободи.

З огляду на викладені вище роздуми Чичеріна, можна визначити основний зміст поняття «правова особистість». Отже, *правова особистість* – це особистість, яка підпадає під дію системи соціального та нормативно-правового регулювання, відповідно набуває певні правові властивості та якості, що дозволяють їй активно включатися в політичну і соціально-правову дійсність, повноправно реалізовувати свої права та обов'язки, а також проявляти політико-правову активність з метою подальшого державного розвитку. При цьому, безперечно, слід усвідомлювати, що саме правова особистість є носієм істотних рис та основоположною умовою існування правової держави і правового суспільства.

Для Чичеріна «вищим» розвитком «охоронного» лібералізму, який він протиставляє «вуличному» та «опозиційному», є те, що кожна людина, яка залишається непохитною перед владою, повинна поважати сутність останньої заради власної свободи. Тому угода трьох основних засад (влади, закону і свободи) передбачає єдність суспільну, для якої необхідна єдність у державному житті. На думку Чичеріна, носієм політичного ідеалу є соціальний суб'єкт в особі освіченого дворянства. Таким чином він підкреслював, щоб реалізувати принцип свободи особистості, потрібно удосконалювати її як зовні (змінюючи правові та соціальні інститути, рухаючись до демократії), так і внутрішньо (розвиваючи правосвідомість, працюючи над самим собою).

У «новому» лібералізмі права громадян (на освіту, на працю, на медичне обслуговування) «об'єднуються загальним правом на гідне людське існування» [5, с. 158]. Цей лібералізм розширив суб'єктивні права і вклав соціальний зміст у тлумачення права. Це стало підставою характеризувати третій період лібералізму як «соціальний» (концепції В. С. Соловйова, П. І. Новгородцева, Л. І. Петражицького, Б. О. Кістяківського, С. І. Гессена та ін.).

Філософія *Володимира Соловйова* ґрунтується на метафізичній теорії індивіда як божественного створіння, яке здатне усвідомити суть ідеї досконалості, перейняти її і слідувати по шляху до самовдосконалення. Він вважав, що саме раціональна моральність може піднести людину до рівня особистості. Цей процес залежить від того, наскільки зріла людина, наскільки вона впорається з виховним процесом. Для формування моральної автономії індивіда необхідна низка умов, однією з яких є право як момент «об'єктивної етики», що забезпечується завдяки умовам зовнішнім «безпека для всіх». Щодо «суб'єктивної етики», то вона забезпечується шляхом внутрішнього розвитку людини.

На думку Соловйова, право визначає відносини між вільними особистостями, носіями прав; тому воно повинно визнавати свободу і рівність. Філософ визначив право як «свободу, обумовлену рівністю» [14, с. 153], переконував, що право служить моральності шляхом відстоювання ідеї справедливості. На відміну від моральності, воно не засуджує егоїзм. З позиції любові, ми повинні прагнути до блага інших людей, тоді як з позиції правової справедливості інші люди є обмеженням нашої свободи у прагненні до нашого власного блага, тому загальне благо як мету законодавства має бути визначено негативним чином.

Мислитель вважав, що «право на гідне існування» складається з вимог забезпечення кожній людині оптимальних зовнішніх умов: а) надання необхідних коштів для існування; б) забезпечення фізичного відпочинку; в) забезпечення можливості використовувати вільний час для удосконалення. «З моральної точки зору потрібно, щоб кожна людина мала не тільки забезпечені засоби до існування (тобто їжу, одяг і житло з теплом і повітрям) і достатній фізичний відпочинок, але й щоб вона мала вільний час для свого духовного вдосконалення. Тільки це потрібно для кожного селянина і робітника, усе інше ж від лукавого» [13, с. 492]. Кожній людині з народження притаманна здатність до самовдосконалення, однак соціальні перешкоди стають нездоланими на шляху до реалізації цієї можливості. Отже, право є не тільки реалізацією свободи людини, а дозволяє створити умови для розвитку правової особистості.

Сама ідея Соловйова «право на гідне існування» знайшла розвиток у філософській концепції про право *Павла Новгородцева*. Для Новгородцева «право на гідне людське існування» з юридичної точки зору розуміється як «не позитивний зміст людського ідеалу, а тільки заперечення тих умов, які абсолютно виключають можливість гідного людського життя». Він вважав, що це право не може суперечити самій його сутності, бо здатне здійснюватися заради збереження правових цінностей, таких як гідність особистості і свободи.

Вивчаючи ліберальні ідеї Новгородцева, необхідно відзначити, що джерелом його досліджень є поняття моральної особистості, здатної в собі розвинути духовне начало. Мислитель розглядає особистість не тільки як підставу моралі, але і як ідеал, що є вищою цінністю в інтелектуальному й політичному житті. Моральність, на його думку, виступає як необмежене вдосконалення, завдяки якому індивід може наблизитись до Абсолюту (тобто може усвідомити себе унікальною особистістю). Таким чином, Новгородцев робить акцент на тому, що моральне вдосконалення кожної особистості є необхідною умовою для реалізації суспільного ідеалу.

Також не менш важливим елементом у філософії П. І. Новгородцева є дуалізм низки таких феноменів, як: 1) право і мораль; 2) рівність і свобода; 3) права позитивні та природні; 4) ліберальні цінності та основи правової держави; 5) дійсність і ідеал. На його думку, *моральність і право* є єдиним процесом, який віднаходить розумне співіснування індивіда з суспільством. Рівність і свобода досяжні за умови, якщо йти до мети, що веде до загального блага. Досягти мети можна через взаємодію моральності і права. Саме в цьому разі будуть спостерігатися позитивні норми, що відображають вимоги моралі, які проникнуті моральною свідомістю. Саме *поняття рівності і свободи* є ідейною основою в теорії особистості Новгородцева і розкривається шляхом порівняння ліберальних цінностей та ідеалів правової держави. Як зазначає філософ, рівність – це безпосередньо рівність можливостей (тобто рівність матеріальних умов здійснення свободи), а свобода – це свобода морального устремління особистості. Для Новгородцева захист свободи людини – вища мета правової держави. У правовій державі складається єдність суспільства і особистості, також формуються умови правової свободи останньої. А ліберальні цінності повинні підтримуватися державою на правовій основі.

Новгородцев, розглядаючи питання про відродження *природного-правового мислення*, бачив сутність природного права у праві особистості на свободу волевиявлення, а також автономію існування. Він вважав, що природне право є чинником удосконалення розвитку позитивного права, а також його етичною основою. Природне право має своє джерело – моральну свідомість особистості, бо підставою моралі завжди є особистість. Особистість не може існувати без автономії. Позбавляючи її автономії, не варто очікувати моральності, а отже й природних прав. У цьому полягає суть природного права, що сприяє прояву свободи, важливої для кожної моральної особистості.

Філософ стверджував, що вища мета *правової держави* полягає в захисті людської свободи. Необхідно досягти «суперечливої гармонії» між суспільством і особистістю, створити умови для виникнення і розвитку правових свобод. Державні структури повинні дотримуватись *ліберальних цінностей*, заснованих на праві.

П. І. Новгородцев ідеалізує уявлення про два світи – *ідеальний і матеріальний*. Його науковий пошук зупиняється на характері людського прагнення, який складається із суперечностей (існують між земною недосконалістю)

і основ (вважаються ідеальними). На його думку, «абсолютний ідеал» залишається самим собою, наповнюючи життя суспільства і індивіда сенсом. Без нього людство не здатне прогресивно розвиватися.

Зважаючи на співвідношення суцього і ідеального, філософ розглядає проблему суспільного ідеалу, що має важливе значення у формуванні особистості. Так, Новгородцев вважає, що розвиваючись, особистість бере з суспільства зміст моральних уявлень. Незважаючи на те, що певні критерії моральності перебувають під впливом суспільних норм, особистості властиво виробляти їх у своїй свідомості автономно. Особистість завжди підтримується суспільством, однак може критикувати встановлені суспільством правила, займаючи позицію морального ідеалу. У суспільстві особистість знаходить як свій розвиток, так і перешкоди до морального вдосконалення. Як стверджує філософ, саме моральний закон розкриває зв'язок між суспільством і особистістю. Таким чином, виступаючи головною метою існування суспільства, особистість, поєднуючись з іншими людьми, набуває рівність і свободу, а це і є суспільний ідеал.

Отже, щоб досягти вищого суспільного ідеалу, необхідно внутрішньо відновити людину. На думку філософа, суспільний ідеал заснований на його поглядах про моральну особистість: 1) абсолютною цінністю є моральна особистість, яка прагне до розвитку моральних засад; 2) джерелом природно-правових норм є моральна особистість, яка несе в суспільство моральність закону; 3) суспільний прогрес орієнтується на моральну особистість як на абсолютну мету.

Значний внесок у захист права як феномену, що тісно пов'язаний із людською суб'єктивністю, зробив *Лев Петражицький*. Його психологічна теорія права з соціологічною основою викладена у роботі «Нариси філософії права», в якій право обґрунтовувалось як внутрішній голос, який приписує нам певний тип поведінки, вказує на наші обов'язки стосовно інших людей і в чому полягають наші права, чого ми вправі очікувати і вимагати від інших людей. Отже, істинний шлях до вивчення права лежить в аналізі нашого внутрішнього досвіду [1, с. 289].

На основі своїх положень Петражицький побудував теорію розвитку права і моральності (теорію прогресу), він намагався показати цілеспрямованість, яка керує підсвідомим формуванням етичних цінностей, що веде людство до ідеалу досконалої соціалізації. Але етичний прогрес не «гарантований» внаслідок катастроф цивілізації [1, с. 303]. Філософ вважав, що у будь-якому суспільстві зміни в праві і моральності будуть служити універсальним зразком прогресу. Так, у праві проявилися три тенденції: 1) зростаючі вимоги, що залежать від панування людини над зовнішнім середовищем; 2) зміна стимулів, де право сприяє ідентичній і кращій поведінці, використовуючи високі стимули; 3) зменшення мотиваційного тиску. Право стає гуманнішим, тортури і жорсткі покарання скасовуються.

Соціальний ідеал Петражицького був вище права, хоча спосіб його реалізації бачився йому у прогресивній правовій еволюції. Петражицький сприймав любов як вищий ідеал, але підкреслював, що на кожному

етапі культурного розвитку найважливіше виховання через право. Любов може замінити право у майбутньому, коли психічний розвиток людей стане достатньо високим, щоб пропорційно прогресу знижувати психічний тиск права. Любов була для нього екстраправовою і екстрामоральною. Моральність і право є симптомами неповної адаптації і водночас засобами досягнення досконалої адаптації. Виконавши свої завдання, право і моральність втратять сенс свого існування [Див.: 1, с. 325]. Кінцеву мету правового розвитку філософ права вбачав у впровадженні автономної соціальної поведінки (обумовленої власною совістю і волею) з тим, щоб суспільство досягло гармонійної співпраці в соціальному служінні [Там само, с. 326].

Таким чином, для Петражицького соціалізм був не втіленням суспільного ідеалу, а лише кроком у його напрямку. Його ідеалом було панування любові, несумісне з правом, у той час як соціалізм він вважав жорсткою правовою системою, яка необхідна для впровадження у народний дух норм соціального служіння, що передбачало шлях до повної свободи від правового тиску.

Особливий внесок у розвиток «нового» лібералізму та розуміння ролі особистості у праві зробив *Богдан Кістяківський*. Він вважав, що історичний розвиток ґрунтується на прогресивному зростанні індивідуалізму: «Від початку індивідуум, підкоряючись державі, ніби позбавлений особистості, потім за ним визнається сфера діяльності, вільна від державного втручання, далі сама держава зобов'язує себе до діяльності на користь індивідуума, поки нарешті воля індивідуума не бере участі в самому здійсненні державної влади або навіть не визнається носієм цієї влади» [6, с. 529].

Філософія Кістяківського ґрунтувалась на «науковому ідеалізмі», який передбачав абсолютне визнання права як вираження культури, а також культури як способу існування права. Адже побудова правової держави залежить від правової свідомості та правової культури.

Спираючись на свої положення, Кістяківський побудував теорію правової держави, яка має три аспекти. 1. *Методологічні основи філософського вчення про правову державу*. Кістяківський визнавав за правом автономне значення, щоб зробити його незалежним від політики, потрібен час. Щоб підсилити авторитет права, слід серйозно ставитися до чинних законів, втілювати їх у життя і змінювати відповідно до правової процедури. 2. *Теорія прав людини*, яка є ядром концепції правової держави. Для Кістяківського права людини не створюються державою; вони «природні», служать людям як людським істотам, а не як членам держави. Права мають бути визнані і їх слід охороняти державі у сфері приватного і публічного права. Філософ вважав, що повага до права може вкоренитися тільки в такій державі, яка ставиться до своїх підданих як до громадян, забезпечених законними правами не тільки в їх взаємних зв'язках, а й у відносинах з державними органами. 3. *Концепція «правового соціалізму»*. Для Кістяківського «правова держава» є соціально-політичним ідеалом, де право буде використовуватися як головний інструмент для упорядкування соціального буття.

Філософ передбачав раціональне включення правової особистості в політичну і соціально-правову діяльність; правова особистість – це особа, яка дисциплінована правом та стійким правопорядком, а також наділена правами і може вільно ними користуватися. З цього визначення можна сформулювати певні властивості правової особистості в правовій державі: 1) усвідомлення особистістю своїх обов'язків перед суспільством; 2) розуміння особистістю своїх соціально-політичних інтересів; 3) активність особистості в користуванні своїми правами і виконанні обов'язків.

Таким чином, Кістяківський розглядав державу, засновану на соціалістичних засадах і сумісну з особистою свободою. Головним принципом правової держави є наявність природних прав, які притаманні особистості з народження, здатні обмежувати владу і можуть виступати базовою платформою для підзаконної влади.

«Правовий соціалізм» *Сергія Гессена* – остання ланка у розвитку філософії права російського лібералізму. Гессен розглядав ліберальну ідею про сферу особистої недоторканності. Він вважав, що людська особистість містить «супрасоціальне» ядро, непроникливе для суспільства [2, с. 381-382]; якщо ця «непроникливість» порушується, припиняє існування сама особистість, вона стає просто часткою колективного цілого. Робота «Правовий соціалізм» містить три частини. *Перша частина* – криза лібералізму. Гессен аналізує відмінності між правовими вченнями старого і нового лібералізму. Цей аналіз зведений до трьох основних проблем: 1) нової концепції свободи. Неоліберальна держава, як її бачить Гессен, не вказує громадянам, що є благо, не підпорядковує право якомусь конкретному уявленню про добро; вона лиш усуває економічні перешкоди, які насправді обмежують правову свободу і рівність кожної особистості; 2) нового підходу до демократії шляхом усвідомлення таких істин: що політична влада повинна бути обмежена; що вища влада ґрунтується на праві, а не на випадковій більшості, яку представляє «народ» [2, с. 199–203], що держава – це складна лабораторія, де «воля народу» створюється за допомогою необхідних компромісів, і що справжній компроміс ґрунтується на повазі всіх членів політичної спільноти людської гідності; 3) нового розуміння власності. Віра у приватну власність замінює уявлення, що приватна власність виправдана лише як засіб реалізації особистої свободи, тобто як індивідуалізоване і активне відношення між людиною і речами. Концепція власності, хоча й правильна теоретично, але втілювалася в життя таким чином, що створювала штучні перешкоди подальшому процесу усупільнення [2, с. 208-209].

Друга частина – еволюція соціалізму. Соціалізм долає лібералізм, проголошуючи новий стан у розвитку правової держави. Особиста автономія була для Гессена вищою цінністю. Найвищим рівнем досягнення згоди соціалізму з правом Гессен бачив у британському гільдійському соціалізмі [2, с. 352–376], основною ідеєю якого було підпорядкувати державу та економіку абсолютному авторитету права.

Третя частина – правовий соціалізм і нове середньовіччя. Право стане продуктом суспільства. Окремі особистості подолають спільну ізоляцію, беручи участь у житті різних об'єднань, що не будуть поглинати своїх членів. Власність стане особистою, умовною і розділеною. Таким чином, держава буде підпорядкована праву, не втрачаючи своєї автономності, але розширюючи свої межі. Людська гідність істотно зросте. У правовій державі індивіди припиняють бути лише членами соціальних груп. Правові принципи свободи, рівності і братерства зменшують діяльну любов і дозволяють індивідам стати особистостями, але головне досягти цього, не уникаючи суспільства, будучи його активними членами. Гессен стверджує, що «особистість – це повноцінне зростання, при якому потрібно намагатися зберегти старе в новому». Аналізуючи визначення особистості, вчений конкретизував свою думку в формулі: «Будь вільним, залишайся самим собою і завжди прагни до вищого, ніж ти сам».

Чому ж прихильники лібералізму особливу увагу приділяли таким засадничим цінностям, як права, свобода і рівність? На думку філософів, основні цінності лібералізму захищають особистість, паралельно забезпечують сприятливі умови для досягнення конкретної мети, сприяють створенню і підтримці політичних установ, які за допомогою цінностей утверджують автономію. Хоча ліберальні концепції і відрізняються між собою різним тлумаченням основних цінностей і їх важливістю для індивіда, все ж спробуємо виокремити їх особливості: 1) *права* є правовою можливістю особистості, що забезпечує її свободу діяльності та гідність в усіх сферах суспільного життя. Треба зазначити, що права як найважливіші цінності ліберальних ідей окреслюють сферу автономного існування особистості. У своїх концепціях філософи розглядали права як необхідний елемент соціального буття особистості, без чого вона не зможе бути суб'єктом суспільних відносин, щоб здійснювати власну життєву програму. Іншими словами, індивід, позбавлений прав, не може бути особистістю, бо він втрачає можливість задовольняти свої інтереси і потреби. Також визнавали, що особистість має від народження сукупність природних прав, що окреслюють межі її свободи і обмежують прагнення держави підпорядкувати собі всі сфери життя. Тому забезпечення (природних) прав особистості є способом гарантування свободи та автономії, а також умовою розвитку суспільства; 2) *свобода особистості* є правом індивіда з моменту його народження, а також основою правового становища людини в державі. Саме свобода виражає прагнення особистості самостійно керувати власними міркуваннями, щоб досягти усвідомлених цілей і обрати концепцію доброго життя без зовнішнього впливу. Прихильники лібералізму визнають, що здійснення свободи індивіда не повинно перетинатися зі свободою інших людей, бо вона має бути обмеженою. Тому свобода може існувати тільки там, де діє конституційний закон; 3) в ліберальних ідеях *рівність* обумовлена здатністю до автономії, якою володіє кожна людина. Філософи акцентують увагу на політичну і правову рівність, розглянуту як рівність можливостей, оскільки всі люди від народження є однаково вільними і однаковою мірою належать до універсального розуму.

Розглядаючи всю важливість основних цінностей, необхідно до них додати те, що справжню серцевину ліберальних ідей становить автономія особистості. Саме автономія особистості є конструктивною особливістю ліберальної філософії права, що показує повноту самовираження і міру свободи, виступає у вигляді реакції на знеособлення особистості та її стандартизацію, висловлює протест проти утилітарного підходу до неї, а також проти маніпулювання людською свідомістю [12, с. 120].

У своїх ліберальних концепціях філософи мають однакову позицію і погоджуються з тим, що кожна особистість має здатність до автономії. Та щоб здійснити цю здатність, особистості необхідні: свобода, постійний розвиток, захист її благ і прав. Тому сприяння автономному розвитку особистості є основою ліберальних ідей і засадничих цінностей.

Важливе місце і значення філософи приписують автономії, бо вона є необхідною умовою моральної відповідальності, без неї індивід не зможе жити повноцінним добрим життям. Вони переконані, що особистість може бути відповідальна лише за ті дії, які знаходяться під її контролем, тобто за автономні дії, що втілюють у собі непримусовий вибір індивіда.

Наведена інтерпретація філософських концепцій засвідчує те, що основні цінності лібералізму спрямовані на захист і утвердження автономії індивіда. Тому автономія і є тією кінцевою метою, відносно якої цінності є засобами її досягнення. Бо вона передбачає права на свободу і добробут, вимагає, щоб особистість була забезпечена основними благами, а також становить форму контролю індивідуальних діячів над своїми діями (а це в свою чергу передбачає, що свої рішення особистість повинна приймати самостійно тому, що в приватній сфері діє автономно). Завдяки цим суттєвим властивостям автономія є ідеальною настановою, відносно якої особистість може вважати себе вільним і незалежним членом суспільства. Тобто, вона стає економічно вільною, оскільки має право вибору конкретної трудової діяльності, може вести без перешкод підприємницьку діяльність, бути незалежною у розв'язанні політичних та ідеологічних питань. Іншими словами, особистості держава не вказує, який життєвий шлях треба обрати [12, с. 120].

Висновок. Таким чином, викладене дозволяє зрозуміти всю значимість ліберальних ідей для побудови сучасної ідеальної моделі правової особистості, сформованої на поєднанні духовно-правових ідеалів та цінностей. Важливість концепцій представників російського лібералізму визначається тим, що в них виникає: 1) ідея рівності, яка в свою чергу стає концептуальною засадою в формуванні правової особистості (адже засадничі цінності допомагають розкрити внутрішню глибину (сутність) особистості, тим самим зводячи її до рівня суб'єкта, на існування якого орієнтується право); 2) ідея про наявність у особистості належних свобод (свобода розкривається як основа духовного розвитку не тільки особистості, а й суспільства) і природних прав. Права, у свою чергу, виступають формою суспільних відносин та незалежних особистостей, поведінка і взаємодія яких підкоряється загальним нормам. Незалеж-

ність суб'єктів по відношенню один до одного, а також їх спільне підкорення спільним нормам визначають зміст правової форми свободи.

Оцінюючи концептуальний масив ліберальних ідей, слід відмітити процес створення ціннісних категорій (таких як свобода) та юридичних понять (таких як права держава, гарантії забезпечення свободи, правовий статус особистості), який свідчить про те, що формування та розвиток правової особистості тісно пов'язаний з визнанням кожної людини автономним членом суспільства. Бо саме автономія є безпосередньо ідеальною основою формування правової особистості. Адже тільки автономній особистості як суб'єктові права властиві такі якості, як: прийняття цінності свободи (прагнення до власної незалежності); здатність до самообмеження (автономна особа самостійно обмежує себе відповідальністю); повага до чужих прав; відповідальність (тільки автономна особистість відповідає за свої дії, вчинки і наслідки); відстоювання власних прав, а також толерантність до індивідуальних проявів (здатність зберегти і встановити спільність з іншими людьми).

Список літератури:

1. Валицкий А. Философия права русского либерализма / Анджей Валицкий ; пер. с англ. О. В. Овчинниковой, О. Р. Пазухиной, С. Л. Чижкова, Н. А. Чистяковой / под науч. ред. С. Л. Чижкова. – Москва : Мысль, 2012. – 567 с.
2. Гессен С. И. Правовое государство и социализм / С. И. Гессен // Избранные сочинения. – Москва : РОССПЭН, 1999. – 816 с.
3. Замалеев А. Ф. Русская политология. Обзор основных направлений / А. Ф. Замалеев, И. Д. Осипов. – Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 1994. – 208 с.
4. Кистяковский Б. А. В защиту права (Интеллигенция и правосознание) / Б. А. Кистяковский // Вехи. Из глубины. – Москва : Правда, 1991. – 607 с.
5. Кистяковский Б. А. Государство правовое и социалистическое / Б. А. Кистяковский // Вопросы философии. – 1990. – № 6. – С. 141– 159.
6. Кистяковский Б. А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права / Б. А. Кистяковский. – Москва : Изд. М. и С. Сабашниковых, 1916. – IV. – 704 с.
7. Максимов С. І. Кантівський проект правового суспільства і нові демократії / С. І. Максимов // Проблеми філософії права. Том IV-V. – Київ ; Чернівці : Рута, 2008. – С. 17– 23.
8. Максимов С. І. Методологічні основи правового виховання / С. І. Максимов // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2010. – № 6. – С. 53– 62.
9. Новикова Л. И. Либеральные традиции в культурно-историческом опыте России / Л. И. Новикова, И. Н. Сиземская // Свободная мысль. – 1993. – № 15. – С. 67– 80.
10. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л. И. Петражицкий. – Санкт-Петербург: Лань, 2000. – 608 с.
11. Сиземская И. Н. Новый либерализм в России / И. Н. Сиземская, Л. И. Новикова // Общественные науки и современность. – 1993. – № 5. – С. 132– 140.
12. Сліпенчук В. О. Виховання правової людини як шлях до побудови правового суспільства у сучасній Україні / В. О. Сліпенчук // Проблеми законності: зб. наук. праць / відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2015. – Вип. 128. – С. 118– 124.
13. Соловьев В. С. Оправдание добра / отв. ред. О. А. Платонов. – Москва : Институт русской цивилизации, Алгоритм, 2012. – 656 с.
14. Соловьёв В. С. Чтение о Богочеловечестве : соч. в 2 т. / В. С. Соловьёв. – Москва : Правда, 1989. – Т. 2. – 735 с.

Slipenchuk V. A., post-graduate, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine.

Formation of ideal of legal personality

In the process of transformation of Ukrainian society towards the assimilation and implementation of basic European values such as human rights, democracy and the rule of law the role of personality that respects the dignity of others and their right to free expression in its multifaceted manifestations becomes more important. Such definitions of it assume the character of the ideal to be pursued, but that has not received adequate expression in people's minds and in practice yet. Since this ideal inextricably links right and personality, enabling the operation of law due to the special qualities of the individual, it can be defined as the ideal of legal personality. It is the formation and realization of such ideal that becomes urgent practical task of our society, which in turn requires a comprehensive theoretical understanding.

It should be noted that some philosophical aspects of the meaning of legal personality and its formation are revealed in the works of Ukrainian researcher in the field of philosophy of law S.I. Maksimov. However, all actual researches are based on a certain cultural and ideological tradition. The research of a Polish-American scholar in the history of philosophical and legal thought Andrzej Walicki pays attention to the ideological and methodological potential liberal legal philosophy of the late 19th - early 20th century in the Russian Empire, realization of which, unfortunately, failed because of the violent interruption of this tradition by Bolsheviks. Researches of philosophers of law of that period are of particular significance in this issue: Ukrainian by origin and outlook Bohdan Kistyakivskiy and one of the authors of the Universal Declaration of Human Rights (1948) Serhiy Gessen. It is reconstruction of the concept of «legal personality» in the views of philosophers of law of that period, which is really made for the first time, which will give, as we believe, an opportunity to analyze the formation of the ideal of legal personality.

Thus, the purpose of this article is analysis and systematization of philosophical views on the issue of forming the ideal of legal personality in Russian philosophy of law, limited by the late 19th - early 20th century. During this period, leading philosophers and jurists come to the conclusion that the existence and development of the law governed state should be based on a legal personality.

Taking into account the diversity of interpretations of liberal concepts, we begin with a brief description of the charms of liberal ideas, find out the core values that inspire these concepts and focus on the source of political programs and core values - individual autonomy.

As it is known, liberalism is a dynamic system that responds to changes in social life and is transformed according to the new reality. Liberal concepts of the thinkers of that time give us the opportunity to realize what freedom, equality and human rights are inviolable condition for the individual existence of human being, laying the values and guidance in the legal consciousness of a person and promoting an individual's recognition of law as the main regulator of social relations, aimed at protecting and strengthening the autonomy (which directly is an ideal basis for development of a legal personality).

Thus, the abovementioned allows us to understand the significance of liberal ideas for building a modern ideal model of legal personality, formed on a combination of the spiritual and legal ideals and values. The importance of the concepts of representatives of Russian liberalism is determined by existence of: 1) the idea of equality, which in turn becomes a conceptual basis in shaping of legal personality (after all, the basic values help to reveal the inner depth (essence) of the personality, thereby reducing it to the level of subject, on whose existence law is focused.); 2) the idea of the presence of appropriate freedoms in personality (freedom is revealed as the spiritual foundation of not only the personality, but also society) and natural rights. Rights in turn, act as a form of social relations and independent personalities, behavior and interaction of which is subject to the general rules. Independence of subjects in relation to each other and their joint subjecting to common standards define the content of the legal form of freedom.

Key words: liberalism; law governed state; legal socialism; legal ideal; legal personality; human rights; freedom of a personality.

Надійшла до редколегії 20.10.2015 р.